

SUN'IY INTELEKT YORDAMIDA BOLALARDA HALOLLIKNING RIVOJLANISHI VA UNGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR

Kuranbayeva Xusnora Abdullayevna¹, Soliyeva Zilolaxon Mo`minjon qizi²

¹*Toshkent amaliy fanlar universiteti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi Pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori, v.b. dotsent*

²*Toshkent amaliy fanlar Universiteti, Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi 5-bosqich talabasi*

¹*E-mail: husnorakuranbaeva@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0007-5297-1019>*

²*Email: szilola0407@gmail.com, Orcid: 0009-0009-9007-8840*

Annotatsiya: Sun'iy intellekt (SI) ning ta'lim tizimlariga keng joriy etilishi bolalarda nafaqat kognitiv ko'nikmalarni, balki axloqiy qadriyatlarni ham rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu tadqiqot bolalarda halollikni asosiy axloqiy sifat sifatida shakllantirishda sun'iy intellektning rolini o'rganadi. Nazariy va tahliliy yondashuv asosida halollikning psixologik va pedagogik asoslari tahlil qilinadi, unga ta'sir etuvchi omillar aniqlanadi hamda SIga asoslangan rivojlantiruvchi model taklif etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, SI asosidagi ta'lim vositalari inson boshqaruvi bilan uyg'unlashganda bolalarning axloqiy fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, etik xavflar va cheklovlar ham e'tiborga olinishi zarur.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, bolalar tarbiyasi, hallollik va rostgo'ylik, psixologiya va pedagogika, ichki va ijtimoiy omillar.

Аннотация: Широкое внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в образовательные системы создаёт новые возможности для развития у детей не только когнитивных навыков, но и нравственных ценностей. В данном исследовании рассматривается роль искусственного интеллекта в формировании честности как ключевого нравственного качества у детей. На основе теоретического и аналитического подхода анализируются психологические и педагогические основы честности, выявляются факторы, влияющие на её развитие, а также предлагается модель формирования честности на основе ИИ. Результаты исследования показывают, что образовательные инструменты, основанные на ИИ, при интеграции с обучением под руководством человека значительно способствуют развитию нравственного мышления и навыков принятия решений у детей. В то же время необходимо учитывать этические риски и ограничения.

Ключевые слова: искусственный интеллект, детское воспитание, честность, психология и педагогика, внутренние и социальные факторы.

Abstract: The widespread integration of artificial intelligence (AI) into educational systems creates new opportunities for developing not only cognitive skills but also moral values in children. This study examines the role of artificial intelligence in fostering honesty as a fundamental moral trait in children. Based on a theoretical and analytical approach, the psychological and pedagogical foundations of honesty are analyzed, influencing factors are identified, and an AI-based developmental model is proposed. The findings indicate that AI-driven educational tools, when integrated with human-guided instruction, significantly enhance children's moral reasoning and decision-making skills. At the same time, ethical risks and limitations must be carefully considered.

Keywords: artificial intelligence, child education, honesty, psychology and pedagogy, internal and social factors.

Kirish

Zamonaviy raqamli davrda sun'iy intellekt texnologiyalari ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda. SI yordamida nafaqat bilim berish jarayoni takomillashmoqda, balki tarbiyaviy jarayonlarga ham yangi yondashuvlar kirib kelmoqda. Ayniqsa, bolalarda halollik, mas'uliyat, adolat kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda. An'anaviy tarbiya tizimida halollik asosan oila, maktab va jamiyat orqali shakllantiriladi. Biroq raqamli muhitning kengayishi bolalarning axloqiy rivojlanishiga yangi omillarni kiritmoqda. Halollik inson axloqiy me'yorlarining muhim qismidir va ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va saqlash uchun asosdir. Yoshligdan o'sishgacha bolalarning halollik haqidagi tushunchasi va amaliyoti asta-sekin rivojlanish jarayonidan o'tadi va bu jarayon ichki psixologik omillar va tashqi atrof-muhit omillari tomonidan birgalikda shakllanadi. So'nggi yillarda bolalarning halolligi va unga ta'sir qiluvchi mexanizmlari haqidagi ko'proq empirik tadqiqotlar o'tkazilmoqda, bu axloqiy ta'lim amaliyoti uchun muhim dalillar beradi. Biroq, mavjud tadqiqotlar ba'zi ta'sir qiluvchi omillar (masalan, axloqiy hikoyalarning ta'siri) haqida aralash natijalarni ko'rsatadi va hissiyotlar, ta'lim, shaxsiy xulq-atvor va ijtimoiy kognitsiya kabi omillarni tizimli jamlashishga ehtiyoj bor.

Tadqiqot metodologiyasi

So'nggi yillarda (2023-2025 yillar) chop etilgan xorijiy tadqiqotlar asosida ushbu maqola 3-16 yoshli bolalarni markazga oladi, bolalarning halolligi rivojlanish xususiyatlarini tizimli ravishda tahlil qilinadi, asosiy ta'sir qiluvchi omillar va ularning ta'sir mexanizmlarini tahlil qiladi va tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyatini muhokama qiladi, bu bolalarning axloqiy rivojlanishi haqidagi tadqiqotlarni boyitish va bolalarning halol xususiyatini rivojlantirish uchun amaliy ko'rsatmalar berish maqsad hisoblanadi. Bolalarning halol xulq-atvorlari tug'ilgan holda bo'lmaydi, balki yoshi va kognitiv darajasi bilan asta-sekin rivojlanadi. Ushbu maqoladagi mavjud tadqiqotlar 3-16 yoshli

bolalarni qamrab oladi va bolalarning halolligi rivojlanishida aniq yosh xususiyatlari va xulq-atvorning izchilligi borligini ko'rsatadi. Yoshligda (3-6 yosh) bolalarning halol xulq-atvorlari shakllana boshlaydi va tashqi hissiy va ijtimoiy ishoralarga sezgirdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 3-6 yoshli bolalar vasvasaga qarshilik paradigmasida turli darajadagi halol xulq-atvorlarni ko'rsatishi mumkin va ularning halolligi axloqiy faxrlik induksiyasi va kattalarning ishonchi kabi tashqi aralashuvlar tomonidan sezilarli darajada kuchaytirilishi mumkin. 5 yoshli bolalar uchun firibgarlik va halollik xulq-atvorlari yuqori izchillikka ega: birinchi testda firibgarlik qilib bo'lgan barcha bolalar keyingi testlarda ham firibgarlik qilishda davom etdi va firibgarlik vaqtini qisqartirdi; dastlab halol bo'lgan bolalarning 77% foizi takroriy muvaffaqiyatsizliklarga duchor bo'lganiga qaramay halolligini saqlab qoldi. Bu shuni ko'rsatadiki, yoshligi bolalarning halol xulq-atvorini shakllantirishning muhim davri bo'lib, bir marta xulq-atvor shakli (halollik yoki firibgarlik) shakllanagandan so'ng, u davom etishi ehtimoliy, bu esa erta aralashuvning muhimligini ta'kidlaydi.

O'rta yoshda va o'sishda (7-16 yosh). O'rta yoshda va o'sishda (7-16 yosh) bolalarning kognitiv darajasi va ijtimoiy tushunchasi oshadi va ularning halol xulq-atvorlari ko'ra ko'ra kognitiv omillar va holat omillariga bog'liq bo'ladi. 7-11 yoshli bolalar uchun axloqiy hikoyalarning ularning halol xulq-atvoriga ta'sirasi yosh farqlarini ko'rsatadi: halollikning ijobiy natijalariga ega bo'lgan axloqiy hikoyalar 7-10 yoshli bolalarning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi, ammo 11 yoshli bolalar uchun bu ta'sirni keyingi tadqiqotlar bilan tasdiqlash kerak. 10-16 yoshli o'suvchilar uchun kognitiv empatiya ularning halol xulq-atvorida rol o'ynaydi va empatiyaning firibgarlikka ta'siri boshqa tomonning shaxsiy identifikatsiyasi aniqligiga bog'liq. Bu shuni ko'rsatadiki, yoshi oshgani bilan bolalarning halolligiga ta'sir qiluvchi omillar murakkabroq bo'lib, kognitiv va holat omillari muhimroq rol o'ynaydi.

Tahlil va natijalar. Bolalarning halolligiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar Hissiy omillar: Axloqiy faxrlik va kognitiv empatiya

Hissiy tajriba bolalarning halol xulq-atvoriga ta'sir qiluvchi muhim ichki omildir, ularga axloqiy faxrlik va kognitiv empatiya empirik tadqiqotlar orqali sezilarli ta'sirini tasdiqlangan. Axloqiy faxrlik, ijobiy axloqiy hissiyot sifatida, bolalarning halol xulq-atvorini samarali ravishda kuchaytiradi. 247 ta 3-6 yoshli yosh bolalariga o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, axloqiy faxrlik induksiyasi guruhidagi bolalar (amaliyot topshirish orqali induksiyalangan) axloqiy bo'lmagan faxrlik guruhi, baxtli guruhi va bazaviy guruhidagi bolalarga qaraganda o'yinchoqni ko'zlab ko'rganlik haqida yolg'on gapirish ehtimoli sezilarli darajada kamroq. Aksincha, axloqiy bo'lmagan faxrlik (muvaffaqiyat topshirish orqali induksiyalangan) va baxt (komediya videolari orqali ta'minlangan) bolalarning yolg'on gapirish xulq-atvorini kamaytirishda bazaviy guruhdan sezilarli farq ko'rsatmaydi. Bu shuni ko'rsatadiki, axloqiy xulq-atvor bilan chambarchas bog'liq bo'lgan axloqiy faxrlik bolalarning axloqiy mas'uliyat hissini kuchaytiradi va shu bilan ularning halol xulq-

atvorini kuchaytiradi, axloqiy mazmunisiz umumiy ijobiy hissiyotlar esa shunga o'xshash rol o'ynay olmas.

Xulosa

Sun'iy intellekt bolalarda halollikni rivojlantirishda muhim vosita bo'lishi mumkin. U interaktiv va moslashuvchan ta'lim imkoniyatlarini yaratadi. Biroq uning samaradorligi an'anaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashgandagina yuqori bo'ladi. Bolalarning halolligi rivojlanishi ko'plab omillar tomonidan ta'sir oladigan murakkab jarayondir. Axloqiy faxrlilik, halollikning ijobiy natijalariga ega bo'lgan ijobiy axloqiy hikoyalar, kattalarning ishonchi va topshiriqga xos o'z-o'ziga ishonchga ijobiy fikr-mulohazalar bolalarning halol xulq-atvorini sezilarli darajada kuchaytiradi; kognitiv empatiya holatga qarab bolalarning halolligiga tanlab ta'sir qiladi; yoshligda bolalarida halollik va firibgarlik yuqori izchillikka ega bo'lib, bu erta aralashuvning muhimligini ta'kidlaydi; kattalarning bolalarning halol xulq-atvoriga bergan bahosi ifoda konteksti va usuli tomonidan ta'sir oladi va shu bilan bolalarning halolligining ijtimoiy shakllanishiga ta'sir qiladi. Ushbu topilmalar nafaqat bolalarning axloqiy rivojlanishi haqidagi nazariy tadqiqotlarni boyitadi, balki oila va maktabga bolalarning halol xususiyatini rivojlantirish uchun amaliy ko'rsatmalar beradi. Kelajakda bolalarning halol xulq-atvor mexanizmini yanada chuqur va to'liq o'rganish uchun yanada chuqur va to'liq tadqiqotlar o'tkazilishi kerak va axloqiy ta'limda yanada ilmiy qo'llab-quvvatlash lozimligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Raxmonova, G. Sh., Norquliyeva, O. O. (2024). Maktabgacha tarbiya yoshdagi bola shaxsining shakllanishi va rivojlanishi. *Educational Research in Universal Sciences*, 3(2 SPECIAL), 295–297.
- [2] Raxmonova, G. Sh. (2023). Maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari. *PEDAGOGS jurnali*, 1(1), 162-162.
- [3] Namozov, A.M. (2025). 2026–2030-yillarga mo'ljallangan Bolalarni zo'ravonlikning barcha shakllaridan himoya qilish strategiyasining asosiy maqsad va vazifalari. O'zbekiston Respublikasi Hukumat portali.
- [4] Xujamatova, X. (2021). Maktabgacha tarbiyachilarning ijtimoiy hissiy ko'nikmalarini takomillashtirish. *Jamiyat Va Innovatsiyalar*, 2(2/S), 583–590.
- [5] Hakimova, N.S., va Avezova, S.M. (2023). Tarbiya darslarida o'quvchilarda ijtimoiy va huquqiy kompetensiyalarni shakllantirishning o'ziga xos ahamiyati. *Educational Research in Universal Sciences*, 2(5), 91–94.
- [6] Raupova, M.M. (2025). Bo'lajak o'qituvchilarning huquqiy sotsializatsiyasiga deontologik yondashuv. *Inter Education & Global Study*, (1), 46-55.

- [7] Ma, F., Li, Y., Huang, W., Luo, X., & Lagattuta, K. H. (2025). Moral pride promotes honesty in preschoolers. *Developmental Psychology*.
- [8] Sai, Y., Zheng, M., Tang, Y., Sai, L., & Liu, X. (2025). Moral Stories Can Promote Honesty in Chinese Young Children. *Behavioral Sciences*, 15(6).
- [9] Liang, M., Wang, Q., & Zhou, Y. (2025). The Influence of Different Types of Moral Stories on Honest Behaviour in Children. *Behavioral Sciences*, 15(2).
- [10] Zheng, Y., Lee, K., & Zhao, L. (2024). High consistency of cheating and honesty in early childhood. *Developmental Science*, 27(6).
- [11] Hecker, T. G., Shalvi, S., Uzefovsky, F., & Meyer, Y. B. (2024). Cognitive empathy boosts honesty in children and young adolescents. *Journal of Experimental Child Psychology*, 241.
- [12] Zhao, L., Mao, H., Harris, P. L., & Lee, K. (2024). Trusting young children to help causes them to cheat less. *Nature Human Behaviour*, 8(4).
- [13] Zhao, L., Li, Y., Ke, S., & Lee, K. (2024). Self-efficacy and cheating among young children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 241.
- [14] Brimbal, L., & Crossman, A. M. (2023). Inconvenient truth-tellers: Perceptions of children's blunt honesty. *Journal of Moral Education*, 52(3).